

Інна КУКЛІНА
м. Київ
Національний музей народної
архітектури та побуту України

Академік Петро Тимофійович Тронько. Служіння Україні довжиною в життя

Статтю присвячено дослідженню діяльності академіка НАН України, Героя України, видатного вченого та публічного діяча П. Тронька, чий зусилля в галузі науки, державного будівництва та охорони пам'яток стали важливими етапами в розвитку української культури та національної ідентичності. П. Тронька розглянуто як важливого організатора та ідейного керівника в науковій і культурній сферах, результати роботи якого продовжують впливати на розвиток України дотепер.

Ключові слова: пам'яткоохоронна справа, національна ідея, громадська діяльність, розбудова музеїв та розвиток краєзнавства України.

2025 року виповнюється 110 років із дня народження П. Тронька (1915–2011) – історика, краєзнавця, пам'яткоохоронця, організатора музейної справи, громадського діяча, академіка НАН України, Героя України.

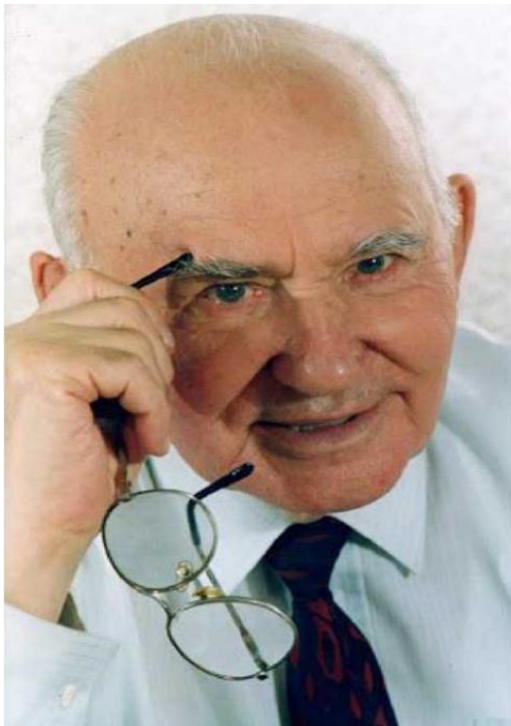

Фото. Академік НАН України Петро Тронько

П. Тронько – славний син українського народу, великий патріот, який протягом життя служив українському народові та зробив значний внесок у розбудову нашої держави.

Народившись 1915 року в слобожанському селі в бідній родині, йому не варто було сподіватися на легку долю й великі життєві гаразди. Це був час, коли майбутнє ставало непередбачуваним і здебільшого залежало від подій навколо, ніж від самої людини. Доля малого П. Тронька була типовою для дітей 1920-х років: раннє сирітство й передчасна доросла відповідальність на малих плечах.

Однак хлопцеві вистачало сил і наснаги вчитися, читати, слухати розповіді старих людей про минувшину. Можна припустити, що саме тоді й формувався аналітичний розум історика, який здатен виокремити важливе й доленосне серед іншого.

Крім того, П. Тронько мав особливий хист знаходити спільну мову з людьми, а також умів якісно робити будь-яку справу. А ще він мав чисту віру у світле майбутнє, яке чекало попереду, і в те, що варто самому стати будівничим нового майбутнього. У ті часи цей шлях вів через комсомол і партійність. Хоча роки змінювали оцінки подій, але не змінювали ставлення до життя й основні моральні орієнтири, зокрема людяність, чесність, відповідальність і критичність щодо себе.

Із такими якостями доля П. Тронька, особливо після роботи на шахті, пішла в напрямку до освіти. 1932 року, закінчивши Богодухівські вчительські курси, він почав учителювати. Час голодомору позначився на його біографії чорною смугою смутку.

1937 року П. Тронька висунули на комсомольську роботу. Він став директором дитячого будинку в Лебедині (Сумщина), а потім – першим секретарем Сумського обкому ЛКСМУ. Згодом П. Тронько обіймав керівні посади в Станіславському обкомі, був депутатом у Народних зборах Західної України. Відчуття, що суне щось страшне, примусило його закінчити Єйську військову школу морських льотчиків. На початку війни П. Тронько не бачив іншого шляху, як на фронт: Південно-Західний, Сталінградський, Південний, IV Український. Молодий політрук зблизька пізнав горе знищеного життя цивільного населення та біль від смерті друзів на полях бойовища.

Фото. Курсант Єйської військової школи морських льотчиків

1943 року розпочався новий етап у кар'єрі П. Тронька. Його відкликали з фронту до Києва. Понівечені святині, зруйновані вулиці й будинки історичного міста викликали жах і прагнення стати на захист. П. Тронько очолив молодих українців, які прибували до столиці, щоб почати відбудову. Як талановитий організатор молоді він став одним із керівників

комсомолу й розпочав партійну роботу. Імовірно, у цей час приходило розуміння необхідності захисту пам'яток та історичних цінностей, з яких проростало коріння нації.

1947 року виникла небезпека підозри у «вольнодумстві». Тогочасне республіканське керівництво на чолі з Кагановичем звинуватило комсомольських ватажків у «втраті політичної пильності» і в прорахунках щодо ідеологічної роботи. Про тонкощі цього моменту можна прочитати в біографічних розвідках і в статті директора Інституту історії України НАН України академіка В. Смолія [1, с. 26]. Такі звинувачення не обіцяли нічого хорошого.

Вихід було знайдено в продовженні освіти. Прагнення займатися наукою сформувалося і стало фундаментом для майбутнього. 1948 року П. Тронько закінчив Історичний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. 1948 року в заідеологізованій Академії суспільних наук при ЦК ВКП(б) йому пощастило набратися знань і досвіду в талановитих істориків-дослідників того періоду. Серед багатьох цікавих тем П. Тронько все ж обрав дослідження проблем Другої світової війни, а саме – місце і роль українців у цій війні. Для наукових досліджень було зібрано великий масив фактів від першоджерел та свідків подій. Тепер, у час російсько-української війни, ці матеріали мають безперечне історичне значення, бо всупереч демагогії диктаторів доводять факти героїзму українців у період Другої світової війни.

За радянських часів доля людини з активною життєвою позицією могла бути типовою: комсомолец, комуніст, начальник. П. Троньку судилося йти особливими шляхами: з 1947 до 1990 року – депутат Верховної Ради УРСР, 1951 року отримав учений ступінь кандидата історичних наук, у березні 1978 року був обраний академіком і віцепрезидентом Академії наук УРСР, 1994 року – професор.

З 10 березня 1961 року до 3 квітня 1978 року П. Тронько був заступником голови Ради Міністрів Української РСР. Під його увагою та відповідальністю знаходилася вся гуманітарна сфера країни: освіта, наука, культура, охорона здоров'я. Не дивно, що в цих галузях П. Тронько залишив після себе так багато важливих справ. Але хочеться зазначити, що дослідники, які вивчали життєвий шлях академіка, зауважили те, що практично кожна справа, яку він вів, мала особливий український дух.

Учитель по суті, П. Тронько був впевнений, що отримати нове суспільство можна завдяки освіті і культурі. «Виховання – вплив суспільства на особистість, яка розвивається; спеціально організований і науково інструментований процес створення умов для розвитку особистості» [2].

П. Тронько відповідав та керував оргкомітетами масштабних проєктів: 1962 року – голова Головної редколегії з підготовки багатотомного видання «Історія міст і сіл

Української РСР», 1965 року – керівник делегації Української РСР на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1967 року – керівник делегації УРСР на Міжнародній виставці «ЕКСПО-67» (Канада), член республіканських ювілейних комітетів із підготовки ювілеїв І. Котляревського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Довженка та ін. 1971 року – голова оргкомітету з підготовки й проведення Республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, а також керівник творчих делегацій від України на декадах і фестивалях дружби в союзних республіках та країнах близького закордону, де світові відкривалася унікальна у своїй самобутності українська культура. Театри, філармонії, хори, ансамблі та солісти стали відкриттям для інших республік завдяки декадам та фестивалям дружби, які охопили союз у 1970–1990-х роках. Деякі імена стали не лише здобутком української культури, а й зірками союзного масштабу.

У Києві з'явилася традиція проводити звітні концерти художньої самодіяльності областей України. Такого справжнього розвитку народної творчості ще не знала республіка. Для П. Тронька це була велика радість бачити плоди своєї організаторської праці й турботи про розвиток самодіяльного народного мистецтва.

Протягом 1967–1989-х років П. Тронько був головою правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Це був особливий час для української історії та культури. Щодо піклування про музеї та пам'ятки, що тоді вже існували, багато написано в наукових роботах сучасниками академіка. Але окрему увагу привертають заповідники та музеї, що мали особливе національно-ідейне спрямування й відбулися під особистим патронатом П. Тронька.

«18 серпня 1965 року заступник голови Ради міністрів України Петро Тронько разом з секретарем ЦК Андрієм Скабою звернулись з листом до Центрального Комітету КПУ, в якому констатували, що широко відомі події героїчного минулого запорізького козацтва на Запорізькій Січі... до цього часу увічнені вкрай незадовільно.

Більше того, місця і пам'ятки давнини, зв'язані з історією запорізького козацтва, які повинні охоронятися державою, майже повністю зруйновані... З метою увічнення історичних подій, зв'язаних з українським козацтвом... автори доповідної записки пропонували утворити в місті Запоріжжі на о. Велика Хортиця державний історико-культурний заповідник з тематичним садово-декоративним парком і музеєм панорамою» [3, с. 58].

6 лютого 2025 року генеральний директор Національного заповідника «Хортиця» В. Шевченко у своєму виступі під час засідання круглого столу в Національному музеї народної архітектури та побуту України зазначив, що якби омріяний П. Троньком проєкт

заповідника «Хортиця» відбувся, то рівного йому за національно-патріотичною ідеєю не було б не лише в Україні, але й поза її межами.

У тематико-експозиційному плані заповідника належну увагу приділено висвітленню героїзму українського козацтва, а також формам господарювання і соціальних відносин на Запорізькій Січі. Було заплановано побудувати ядро Січі – центральну фортецю, церкву, курені; вали Сагайдачного – реконструйовані залишки укріплень, створені під керівництвом П. Сагайдачного; запорізький табір – рухому фортецю; сторожову; запорізький зимівник – хутір із господарськими будівлями; запорізький гард – спеціальну споруду на річках для риболовлі; ретраншементи – систему фортифікаційних споруд; гавань та верф із чайками; кладовища запорізьких козаків. Також було заплановано спорудити 10-метрову скульптуру «Запорозькі козаки в дозорі».

Фото. Проект скульптури «Запорозькі козаки в дозорі». Автор: В. Дубинін. 1968 р.

Але все закінчилося тим, що Політбюро ЦК КП України рішенням від 25 жовтня 1973 року «перепрофілювало» унікальний меморіальний комплекс на ординарну філію Запорізького краєзнавчого музею, а П. Троньку вказали на допущену неорганізованість у роботі з виконання постанови ЦК компартії України та незадовільне керівництво і свавільність. Це було найм'якше покарання... [3, с. 60].

Часом доводиться чути думки, що П. Троньку було нескладно робити такі справи, перебуваючи на одній із вищих посад у партійній номенклатурі радянської України. Але в цьому контексті не згадується про те, що діяльність політика постійно знаходилася під наглядом спецслужб. Проекти, пов'язані з історією чи культурою України, викликали особливо прискіпливий нагляд. У меморіальному музеї академіка П. Тронька, що в

експозиції «Українське село другої половини ХХ століття» Національного музею народної архітектури та побуту України є низка експонатів, що розкривають цей зріз питання. Наприклад, копії доносів чи документів під грифом секретності. Чого вартий «колега» Маланчук, який, за словами самого П. Тронька, був куратором від Сулова і постійно звітував про роботу підопічного в Москву.

Біографічні матеріали, видані науковцями на початку ХХІ століття, дають змогу говорити про невгамовний характер діяча і достатню кількість матеріалів радянського періоду, що компрометують П. Тронька з огляду на «ідеологічну орієнтацію».

Фото. Видання «Історія міст і сіл Української РСР» в меморіальному музеї академіка П. Тронька в НМНАПУ

1969 року УТОПШК підтримав і організував дослідження Чигирин, Суботова і Холодного Яру. Результатом цього став висновок: провести широкі археологічні та історичні дослідження Богданових земель. Незважаючи на регламенти щодо таких рішень, П. Тронько виніс на засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури питання про виділення коштів для проведення археологічних досліджень, реставрації церкви Мотронинського монастиря, встановлення пам'ятних знаків.

На Богдановій горі в Чигирині піднявся величний пам'ятник Богдану Хмельницькому, що могло закінчити кар'єру П. Тронька. Але врятувала подія – декада російської літератури, під час якої відкрили скульптуру, про що написали в газеті «Правда».

Особливий розум, досвід, вміння аргументувати те чи інше рішення допомагало П. Троньку знаходити однодумців і переконувати опонентів. У такий спосіб у 1970-х роках, часи розквіту радянської антинаціональної диктатури, коли народи мали б втратити свої унікальні риси і злитися в «радянський народ», з легкої руки П. Тронька українці отримали заповідник «Хортиця», багатотомне видання «Історія міст і сіл Української РСР», Державний музей народної архітектури та побуту Української РСР, святкування дня народження та вшанування пам'яті Тараса Шевченка (і не лише в Україні), святкування ювілейних дат та заснування музеїв визначних українських діячів історії та культури.

Музеї під відкритим небом, серед яких і столичний, стали місцем презентацій і популяризації народних ремесел і традицій. Народні умільці щорічно приїжджали на музейні етнографічні ярмарки. Згодом було започатковано також і виставки-продажі виробів народного мистецтва на Андріївському узвозі в Києві. Співробітники Київського скансену часто виявляли самобутніх майстрів під час науково-пошукових експедицій, їхніми виробами поповнювали фондову колекцію музею, запрошували для проведення майстер-класів. Серед них усім відомі сьогодні видатні майстри і творці Іван Бойко, Олександра Великодна, Уляна Кот, Гурій Огієнко, Гаврило Пошивайло, Марія Примаченко, Марія Руденко, Олександра Селюченко, Іван Сухий, Михайло Тарасенко, Михайло Царенко та багато інших, роботи яких є у фондах музею [3].

Крім великих проєктів, П. Тронько опікувався долями талановитих митців. Серед тих, кому пощастило особисто спілкуватися з ним і відчутти його увагу, можна назвати родину художників Глушенків, Дмитра Гнатюка, Олеся Гончара, Михайла Дерегуса, тріо Мареничів, Євгенію Мірошніченко, Василя Непийпива, Бориса Олійника, Софію Ротару, Наталію Ужвій та ін. Кар'єрі і визнанню цих діячів культури великою мірою посприяла увага, а іноді й заступництво П. Тронька.

Особлива позиція голови УТОПКА П. Тронька щодо справ у пам'яткоохоронній сфері почала драгувати політичне керівництво республіки. Межею стало протистояння в питанні «швидкісного методу» реставрації Успенського собору Києво-Печерської лаври. П. Тронько був проти, бо покладався на думку археологів та істориків, які передбачали ризики руйнування залишків стін. П. Тронько був непохитний. І рішення не забарилося. Після наклепу в газеті «Советская культура» (яке практично одразу було спростоване) та «порад від серйозних людей» проголосувати за звільнення П. Тронька з посади голови УТОПКА.

Працюючи організатором масштабних проєктів, П. Тронько виробив основні вимоги до людей, з якими працював: компетентність, ерудованість, дисциплінованість, відданість роботі, ініціативність, вміння спілкуватися з низовими ланками, бо саме там дізнавався, хто правий, а хто винен. «Не замикайся в собі, не думай, що твої дії непомічені знизу» – таке ставлення до роботи сформувало велику довіру до політика.

У перелік важливих справ, які очолював П. Тронько, можна додати такі: голова Головної редколегії науково-документальних серій книг «Звід пам'яток історії та культури України» (енциклопедичне видання), «Реабілітовані історією», головний редактор інформаційно-методичного бюлетеню, пізніше – журналу «Пам'ятки України», голова правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олеся Гончара, голова Національної спілки краєзнавців України [4].

З 1996 року Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олеся Гончара опікувався відродженням знищеного радянськими варварами Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві (перебудова 1997–1998) і низки пам'яток в інших місцях України.

Національна спілка краєзнавців України відродилася й отримала свій статус під опікою П. Тронька. Почалися великі дослідження, було видано важливі монографії, серед яких монографії з питань теорії і практики історичного краєзнавства, колективна монографія «Репресоване краєзнавство», журнал «Краєзнавство» та інше, проходили всеукраїнські краєзнавчі конференції.

Фото. Відкриття Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР. 1976 рік

56 років тому з ініціативи наукової та творчої інтелігенції та за активної підтримки П. Тронька було підписано Постанову Ради Міністрів Української РСР №105 від 06 лютого 1969 року про створення тоді Державного, а нині – Національного музею народної архітектури та побуту України. Ім'я академіка П. Тронька тісно пов'язане з Національним музеєм народної архітектури та побуту України, де він зустрічав найважливіших гостей і відчував особливу відповідальність за нього. 2016 року в експозиції «Українське село другої половини ХХ століття» в будинку садиби із с. Резуненкове Валківського району Харківської області було відкрито меморіальну садибу-музей академіка П. Тронька.

Національний скансен вшановує добру пам'ять свого фундатора й запрошує відвідувачів познайомитися з непересічною особистістю України ХХ століття, яка залишила добрий слід в історії нашої держави й у житті багатьох людей.

У створенні виставки важливу участь взяла родина П. Тронька, особливо донька академіка – Лариса Петрівна Тронько. З домашнього архіву до музею вона передала велику кількість унікальних експонатів та документів державного діяча. Від Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олесея Гончара надійшли експонати, документи, книги, що стосувалися роботи голови управління Фонду П. Тронька. Національна спілка краєзнавців України так само надала важливі експонати.

Актуальність подібних виставок полягає в тому, що за часів соціальної та політичної кризи наше суспільство шукає зразки, які стануть переконливим доказом важливої ролі людини в житті держави. Головна думка дослідження полягає в тому, що час і режим не змінять переконання людини, якщо вважати свою справу правою і важливою.

6 лютого 2025 року в Національному музеї народної архітектури та побуту України відбувся круглий стіл на тему: «Постать Героя України Петра Тимофійовича Тронька. Гуманітарний дискурс до 110-річчя».

Фото. Засідання оргкомітету. Круглий стіл у Національному музеї народної архітектури та побуту України. 06 лютого 2025 року

Метою зустрічі було створення організаційного комітету, який об'єднає прагнення різних установ та організацій достойно відзначити 110-річний ювілей видатного історика, патріарха українського краєзнавства, знакового діяча пам'яткоохоронної справи, академіка П. Тронька.

За символічним круглим столом зібралися керівники, представники національних установ, зокрема Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, музеїв та заповідників, університетів та бібліотек, громадських організацій, видавництв та фондів, яких об'єднує ім'я П. Тронька.

У низці змістовних виступів пролунала думка про те, що молодь, орієнтована сьогодні на визначні постаті світу, майже не цікавиться людьми, які для нашої держави зробили багато важливих справ, що так чи інакше вплинули на світогляд українців, а отже, на історію України. Саме тому, долучившись до вшанування 110-ї річниці від дня народження Героя України П. Тронька, варто скористатися можливістю й донести до молодого покоління історію про життя, кар'єру та знакові справи академіка НАН України, фундатора національного краєзнавства, координатора музейної, архівної та пам'яткоохоронної справи.

2025 року відповідно до спільних планів відбуватимуться тематичні виставки та літературні читання, зустрічі з однодумцями й колегами П. Тронька. Заплановано мистецькі події, масштабні телемости та інтернет-проекти між організаціями та установами, об'єднаними ім'ям П. Тронька, конференції та асамблеї, на яких обговорюватимуть сучасний стан та виклики в культурній та пам'яткоохоронній справі. Відбудеться нагородження Премією імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України за вагомий внесок у справу вивчення, дослідження й популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю. П. Тронько щиро вірив, що «високі поняття «батьківщина», «національна гідність» починаються саме зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилась і виросла, де пройшло її дитинство» [5, с.149].

Культурна спільнота України прагне бути вдячною своєму ідейному керманичу й достойно вшанувати ім'я патріота України П. Тронька в рік його 110-річчя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Що ми залишимо нащадкам? Документально-публіцистичне видання. Збірка матеріалів і документів. ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2008. 552 с.
2. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34236> (дата звернення: 25.02.2025).
3. З любов'ю до України. Наукове видання. Інститут історії України НАН України. Київ: Рідний край, 1995. 262 с.
4. Удод Л. П. Т. Тронько. Портрет на тлі епохи. Дніпропетровськ, 2000. 100 с.

5. Петро Тронько. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Рецензія) / І. С. Винокур // Краєзнавство. 2001. 271 с.